

Елена ЗОГРАФСКА

КОН ДВЕ ДРАМСКИ ТВОРБИ СО АНТИЧКА ТЕМАТИКА ОД ЈОРДАН ХАЦИ КОНСТАНТИНОВ-ЦИНОТ

Проблемот на рецепцијата на античкото наследство од страна на македонските преродбеници не е едноставен и не може да се сведе во локални рамки, ниту пак одразува само локална состојба. Тој треба да се согледа во еден поширок културно-историски контекст, во меѓузависноста на македонската преродбена култура и на соодветните култури на другите балкански народи, на планот на инфилтрирањето во нив на големите идејни и уметнички струи на Нова Европа. Антиката, вклучена како неизоставен дел во просветителството, неохуманизмот, неокласицизмот и романтизмот, кои скоро едновремено ја заплиснувале Македонија, извршила големо влијание врз погледот на свет на македонските преродбеници и се одразила повеќе или помалку во нивното творештво.

Така, морално-воспитната компонента, која претставува една од основните линии во творештвото и во просветителската активност на Јордан Хаџи Константинов-Џинот, добива поцелосно осветлување во рамките на неговиот контакт со антиката, кој е не ретко присутен кај Џинот. Најочигледна илустрација за неговиот класицистички вкус ни дава податокот дека маргините кај насловите на неговите писма и творби, испратени до Белград, биле ишарани со „фигури на разни класични богови“.¹ Често неговите написи за разни македонски градови, населби и др., објавени во „Цариградски весник“ завршуваат со антички реминисценции и споредби, или сентенции од практичниот морал на грчкиот полис, кои Џинот ги соопштува како изреки на Талет Милетски,² Питак Митиленски³ и Анахарзис Скитски.⁴ Во дописките до истиот весник Џинот испраќал цели списоци од наслови на книги, ракописи и сл., што ги имал подготвени за печат, или пак предмети од археолошка вредност, што ги поседувал. Еве неколку наслови, чија содржина очигледно зборува за интересот на Џинот кон антиката: СОБРАНИЕ

¹ Харалампие Поленаковиќ, ВО ЕКОТ НА НАРОДНОТО БУДЕЊЕ, I Јордан Хаџи Константинов-Џинот, Скопје, 1973, стр. 144.

² „ЦАРИГРАДСКИ ВЕСНИК“, бр. 208 од 15. I. 1855 г.

³ Ibidem, бр. 210 од 29. I. 1855 г.

⁴ Ibidem, бр. 218 од 26. III. 1855 г.

ТЕОРЕТИЧЕСКОГО, НАЧАЛНИ ФИЛОЗОФИ ВАРВАРИ И ЕЛИНСКИ И ИТАЛИЈСКИ во 8 листа; БИОГРАФИЈА ЗНАМЕНИТИХ МУЖЕЈ И ФИЛОЗОФОВ.⁵ КРАТКА ФИЛОЗОФИЈА;⁶ 265 ФИЛОЗОФСКИХ РЕЧОВИ (превод); ЖИТИЕ ПОЛУБОГА ХЕРКУЛЕСА (ИРАКЛИЈА) И НЕГОВИ ДВАНАДЕСЕТ ПОДВИЗИ; МИТОЛОГИЈА И ДВАНАДЕСЕТ ЕЛИНСКИ МЕСЕЦИ; КОРИНТСКИЈ ЦАР и 7 МУДРЕЦИ ЕЛЛАДСКИ⁷ и др.

Во „Цариградски весник“ бр. 150 од 5 декември 1853 година се наоѓа еден список кој гласи: Сочинени и преведени книги и готови за печат од Јордан Хаџи Константинов. Меѓу нив под бр. 1 стои насловот: ФИЈАЛ СОКРАТОВ, ДРАМА ВО Ш ДЕЈСТВИЈА И НАКОНЕЦ СЛОВО СОКРАТОВО О ПСЕВДОПОЛИТИЦИТЕ, а под бр. 2: ДИОНИСИЈ ТИРАН, ДАМОН И ФИНДИЈАС РАДИ ПРИЈАТЕЛСТВО, ДРАМА ВО I ДЕЈСТВИЕ И СЛОВО О ПОДОЗРЕНИЈУ. Во истиот весник од 28 март 1859 година Џинот најавил нови „ПРЕВОДИ И СОЧИНЕНИЈА“, меѓу кои под број 2 стои: УМОТВОРИ ЛУКИАНА САМОСАДСКОГО. Содржава 100 листови, а под брј 3: АНТИГОНА. Трагедија Софокла, содржава 65 листови.

Поради некаква игра на случајот, сознанијата за првите две, веројатно самостојни обработки на Џинот, како и за судбината на двата негови превода, се крајно оскудни и не одат подалеку од спомнатите наслови. Сепак, макар и врз основа на насловите можат да се прават извесни претпоставки во правец на проширување сознанијата во врска со спомнатите дела и воедно стекнување пополни и подетална претстава за нив. Патот за постигнување на ваква цел води кон едно компаративно истражување од пошироки димензии. При таков случај акцентот би се ставил на околностите при кои настанале делата, утврдување на нивните извори, влијанието на идејните и литературни струења на епохата, респектирање на нивните типолошки специфичности и сл.

Со својот потврден интерес кон античката грчка филозофија, етика, митологија, религија и поезија Џинот не бил оригинален. На тој план, особено во својот однос кон Сократ, тој го следел веќе зацртаниот пат од српското и грчкото просветителство и од балканските и европски просветители — хуманисти. Во просветена Европа генијалниот антички мудрец одамна го уживал реномето на светец, поради достоината смрт со која го платил своето етичко мисионерство. Животот на Сократ, неговата смрт, неговото учење биле една од омилените теми на неохуманистите и неокласицистите, кои имале свои „општи места“ (топика), кон кои тендирале нивните уметнички вкусови. Тие барале етички и политички идеали во далечното минато на античка Елада и Рим. Таква појава забележуваме и кај Јордан Хаџи Константинов-Џинот. Освен што го искористил случајот на Сократ за сиче на една од своите драмски творби, Џинот и лично се идентификувал со Сократ

⁵ Ibidem, бр. 69 од 12. I. 1852 г.

⁶ Ibidem.

⁷ Ibidem, бр. 242 од 26. VIII. 1855 г.

и по негов манир собирал во својата куќа многубројни пријатели, со кои водел дијалози на општествени и морални теми.

Околу половина век пред нашиот „Филозоф Скопскиј“⁸, Доситеј Обрадовиќ ја вршел својата просветителска мисија огледувајќи се меѓу другото и на Сократ. Во 1793 година тој ја составил Сократовата биографија и ја вклучил во своето „Собраније“.⁹ Интересот на Доситеј („српскиот Сократ“), кон овој вид тематика можел да потекнува од два извора: од неговото грчко образование, добиено во школите на Србија и Грција и од неговите патувања на Запад, каде, преку западното просветителство, уште еднаш имал можност да го почувствува благотворното влијание на антиката.

Ако фрлиме само бегол поглед на преродбенската активност на познатиот грчки просветител Адамантиос Кораис, кој голем дел од својот живот го провел во Франција, ќе утврдиме дека тој во своите *Prolegomena* кон едицијата „Елинска библиотека“, која содржела дела на антички автори и била покрената од него во 1805 година во Парис,¹⁰ настојувал да се внесуваат во обуката знаења од областа на филозофијата. Тој им препорачувал на грчките учители да го следат примерот на Сократ, да се однесуваат кон своите ученици како татковци и пријатели и да ги обучуваат нив преку разговори, како што некогаш тоа го правел Сократ. Тој ги потстакнувал учителите и другите учени да соработуваат со печатот, да преведуваат по неколку глави од античките писатели и да ги објавуваат во весниците.¹¹ Тие негови упаства, како што видовме погоре, ги следел и Џинот.

Постојат податоци дека класицистичко-просветителските тенденции биле присутни во српскиот литературен живот дури до половината на XIX век. Во својата статија за Адамантиос Кораис објавена во бр. 6 на „Додаток кь Српским Новинама“ од 1842 година, Вукашиќ Радишиќ, кој тогаш бил секретар во Српското претставништво во Цариград и имал можност одблизу да ги следи разните струења во грчкиот духовен живот, го нарекол Кораиса „нов Сократ на нова Елада“. Тој се искажал дека „нема ни еден Кораисов спис, кој не би бил од голема полза и за Србите“.¹² Следејќи ги препораките на Кораис, Радишиќ преведувал избори од одделни антички класични дела, кои ги објавувал во списанието „Голубица“. Меѓу другото, со неколку пригодни статии тој многу придонел за популаризирањето на Кораис и на не-

⁸ Во „Цариградски весник“, бр. 134 од 15 август 1853 г. во рубриката „ДОПИСКИ, СТАТИИ И ПОЛЕМИКИ, кон својот потпис Џинот ги додал епитетите „Болгарскиј Џинот и Филозоф Скопскиј, наш Тредјаковскиј“.

⁹ Доситеј Обрадовиќ, САБРАНА ДЕЛА II, Београд 1961, гл. VI, стр. 41—52. Поподробно за тоа в. Мидраг В. Стојановиќ, ДОСИТЕЈ И АНТИКА, Београд 1971 стр. 178—197 и од истиот автор, ДОСИТЕЈЕВА БИОГРАФИЈА О СОКРАТУ, *Жива антика* год. IX, св. 1—2, Скопје 1959, стр. 213—220.

¹⁰ Børje Knös L'HISTOIRE DE LA LITTÉRATURE NEO-GRECQUE. La période jusqu'en 1821. Uppsala 1962, p. 594—595.

¹¹ Chr. P. Oikonomos, DIE PÄDAGOGISCHE ANSCHAUUNGEN DES KORAIOS, S. 58—60.

¹² Владан Ђорђевиќ, СРПСКА И ГРЧКА ПРОСВЕТА, Српска краљевска академија кн. VI, Београд, 1896, стр. 127.

говите идеи меѓу Србите.¹³ Во една од нив, во забелешката од стр. 47, „Голубица“ кн. IV, тој вели дека ги имал преведено на српски сите Сократови значајни разговори запишани од Ксенофонт.¹⁴

По сè изгледа, според тоа што е објавено во „Голубица“ ,дека Радишиќ ги имал предвид Ксенофонтите „Спомени за Сократ“ (Ἀπομνημονεύματα Σωκράτους, Memorabilia Socratis). Тоа било филозофско дело во 4 книги, каде, за да се докаже кривоверноста на обвинувањата што атинската демократија ги покренала против Сократ, на едноставен начин е изложено Сократовото учење, прекршено низ практичните утилитаристички сфаќања на неговиот ученик Ксенофонт. За разлика од Платоновата Ἀπολογία Σωκράτους, која е речиси монолошка, овде голем број кратки, едноставни и јасни дијалози го илустрираат Сократовиот метод на комуницирање со сопствените ученици и со разни антички граѓани. Крајот на книгата го содржи расказот за Сократовото држење пред судот, според податоците, што Ксенофонт ги добил од Хермоген, еден од Сократовите ученици, очевидец на судскиот процес и на последните часови од животот на Сократ. Така, ова Ксенофонтско дело, било преку преводите на Радишиќ објавени во „Голубица“, или пак во оригинал, може да се прифати како потенцијален извор за драмската творба на Јордан Хаџи Константинов. Тоа дотолку повеќе што во III книга на делото, во петата, шестата и седмата глави се изнесени Сократовите разговори со синот на Перикле и со Главкон Аристов и Хармид Главконов во врска со проблемите на државното управување и на државникот. Тие разговори би претставувале интересен материјал за Џинот и неговото „Слово Сократово о псевдополитиците“. Таков материјал Џинот можел да најде и во некои од Платоновите дијалози, на пример, во Gorgias, кој, заедно со Ксенофонтските Меморabilia Socratis, се појавил во 1825 година во 15-от том на Кораисовата „Елинска библиотека“. ¹⁵ Бидејќи бил жеден за знаење и посебно свртен кон филозофијата, многу е веројатно Џинот да се запознал со Кораисовите публикации уште за време на својот престој во Грција (Солун, Света Гора, островите Хиос и Патмос), а не е исклучена можноста да поседувал нешто од нив и во својата за она време необично богата библиотека.

Со својата содржина „Голубица“ исто така можела да го потстакне интересот на Џинот кон обработување и преведување на дела со античка тематика. Во случај, ако лично не ја поседувал, Џинот имал можност да ја чита „Голубица“ за време на своите неколкукратни престојувања

¹³ Ibidem, в. забел, на стр. 173 и 194.

¹⁴ Во „Голубица“ I, стр. 112 и 118, тој публикувал „ДВА СОКРАТОВА РАЗГОВОРА ОД КСЕНОФОНТОВИХ ЗНАМЕНИТОСТИ“; во „Голубица“ II, стр. 41 и 50 — „ДРУГА ДВА СОКРАТОВА РАЗГОВОРА“; во „Голубица“ IV, стр. 56 — „СОКРАТ ПРОПОВЕДА ПРОДИКОВУ БАСНУ О МЛАДОМ ИРАКЛИЈУ“ (Вл. Ѓорѓевиќ, op. cit. стр. 131). Ако се направи споредба меѓу овие српски преводи и еден НАЦРТ за гимназијална лектира препорачуван од Кораис, ќе се уочи дека Радишиќ, се придржувал кон препораките на Кораис. (Chr. P. Oikonomos, op. cit. S. 76—77 Види подолу заб. 25).

¹⁵ Börje Knös, op. cit. p. 595.

во Белград. Во тоа време културните врски меѓу Србија и Македонија станувале сè поинтензивни, а и Џинот бил познат по своите многубројни патувања низ Македонија и надвор од неа. Од Белград тој набавувал учебници и книги за своите „Славчиња“, а одржувал и постојан контакт со извесни српски општествени и културни дејци и со „Друштво Српске словесности“, во чија архива останале сочувани многу негови писма, дописки и литературни творби испраќани со цел да бидат некаде објавени. Имајќи го предвид интересот на Џинот кон придобивките на српската литература и култура, кој не стивнал до крајот на неговиот живот, Харалампие Поленаковиќ претполага дека во својата богата библиотека Џинот можел да ја има и „Голубица“, бидејќи на тоа списание имало претплатници и од Македонија. Со сигурност се знаело дека на „Голубица“ I од 1839 година бил претплатен богатиот сограѓанин на Џинот, велешанецот Ангелко Палашев.¹⁷ Во овој број, што ќе се види подолу, Џинот можел да најде поттик и за својата друга драмска творба.

Од сето изложено до сега, се покажува сосем прифатлива претпоставката, дека за своите 2 драмски творби Џинот, макар и солиден познавач на старогрчките литературни дела, имал можност да користи и посредни, српски извори, во случајот преводите на Радишиќ во списанието „Голубица“, како и Доситеевото „Собраније“. Како доказ дека Џинот добро го познавал Доситеја, служи следниот цитат од една негова статија во „Цариградски весник“ бр. 85 од 1852 година: „светилници мужие кротковисокомислени и дејателни Доситеј, Раич, Мушицки, Давидович.“¹⁸

Претпоставката за посредните (српски) извори на Џинот може да се аргументира и со фактот дека тој, за разлика од Димитар Миладинов и Григор Прличев, секогаш настојувал да пишува на словенски, кој претставувал една мешавина од живиот велешки говор со црковнословенски, српски, бугарски и руски зборови.¹⁹ Во тој случај неговото сообразување со српските обрасци би имало и своја практична заснованост — збогатување на неговата лексика и фразеологија.

Од Доситеевата биографија на Сократ најпогоден материјал за составување драмска творба во три дејствија под наслов „Фиал Сократов“ (Сократова чаша) се наоѓа во нејзиниот трет дел, со кој содржински може да се идентификува ова дело на Џинот. Тој дел, за кој М. В. Стојановиќ докажал дека претставува скратена преработка на поедини глави од Платановата *Ἀπολογία Σωκράτους* (Сократова одбрана),²⁰ збогатени со некои податоци од Фенелоновата биографија на Сократ, го содржи обвинението, пресудата и смртта на Сократ.

Џинот не би можел да најде поадекватно сиже, едновременно саркастично-алегорично по однос на неговиот сопствен живот, од об-

¹⁶ Харалампие Поленаковиќ, *op. cit.* стр. 46.

¹⁷ *Ibidem*, стр. 59.

¹⁸ *Ibidem*, стр. 17.

¹⁹ *Ibidem*, стр. 34.

²⁰ М. В. Стојановиќ, *ДОСИТЕЈ И АНТИКА*, стр. 190—195.

винението против Сократ, неговата одбрана пред судот и неговата смрт. Сократ бил обвинет заради неверување во државните богови, воведување нови божества и расипување на младината. Неговите обвинители — првенците на атинската демократија — сакале да ја забранат неговата дејност на учител—филозоф. Во својата одбрана пред судот Сократ останал доследен на своето учење, цврсто убеден во неговата вистинитост и оправданост. Тоа го потврдил со својта достоинствена смрт, земајќи ја спокојно чашата со отровот. Податоците што Џинот ги оставил за својот живот исто така сведочат за прогонување и проколнување (аферезмо, анатема) од страна на владиците и месните првенци. Тие јавно во црквата апелирале да не се пуштат децата да учат кај него, бидејќи бил еретик и рушител на верата. Со анатема ги заплашувале и родителите на децата, ако ги прекршат издадените наредби.²⁰ Не сакајќи да се откаже од својата мисионерска дејност на просветител-хуманист, Џинот бил принуден да се сели од место на место, физички бил малтретиран и бил заточен како политички бунтовник.

Интересот на Џинот кон антиката не се исцрпувал само во следење манирот на класицистите. Неговото идентификување со најмудриот грчки филозоф, црпењето на морална поткрепа од личностите на Аристид и Темистокле за време на прогонството во Анадол, составувањето и преведувањето на творби со античка тематика, не се обична манифестација на ларпулрлартизам, колку израз на неговиот стил на работа, во кој класицистката имала одредена функција во просветителската активност и романтичарските настроенија на овој наш преродбеник. Во таа смисла треба да се толкува и оној додаток „Наш Тредјаковскиј, што Џинот си го прикачил кон епитетот „Филозоф Скопскиј,²¹ китејќи се со презимето на најортодоксниот меѓу руските класицисти.

Посложено е прашањето со грчките извори на Џинот, кои секако не биле пренебрегнати при составувањето на неговите две драмски творби. Овде треба да се води сметка за едно поголемо разнообразие, започнувајќи од оригиналните антички текстови, какви што биле публикувани во Корайсовата едиција „Елинска библиотека“, до разни изводи, преработки и преводи на новогрчки. Тие претставувале или посебни изда нија, или се наоѓале во школските енциклопедии,²² антологии,²³ прирач-

²¹ Харалмпие Поленакоскиќ, *op. cit.*, стр. 16—17.

²² Сè до грчкото востание (1821 г.), за лектира во грчките школи била употребувана четиритомната хрестоматија (*Encyclopedie philologique*) на Иоанис Патусас, Венеција 1710 г., како и Збирката ((*Gnomologicon*) на Хрисолорас, Венеција 1760 г. (Böjге Knös, *op. cit.* p. 351—352 и Chr. P. Oikonomos, *op. cit.* S. 75—76). Тие дела биле критикувани од Корайс како застарени, па биле заменети со помодерни и посовремени учебни помагала.

²³ Од Прличевата „*Авиџобиографија*“ знаеме дека за време на учителствувањето на Димитар Миладинов во Охрид, за преведување на Плутарх на новогрчки бил употребуван тритомниот лексикон на Ангтимос Газис, Венеција 1809—1816 г. Многу е веројатно, за потребите на грчките школи во Македонија, дека било користено и другото значајно дело на Газис, неговата „*Грчка библиотека*“— една антологија на старата грчка литература издадена во Венеција во 1807 г. (Böjге Knös, *op. cit.* p. 585—586).

ници и списанија, од кои некои, како списанието „Пандора“²⁴ повремено биле испраќани бесплатно по школите и општините на европскиот дел од Турција. Ориентација кон една таква драма, како „Филал Сократов“, давал веќе спомнатиот (заб. 14) Кораисов „Нацрт“ за гимназијална лектира.²⁵ На Џинот му преостанувало да одбира тоа, што одговарало на неговите просветителски и воспитни задачи, на неговиот вкус, на неговите интенции, импровизаторски талент и склоност кон драматизација.

Како што веќе видовме од примерот со Кораис, кај Грците интересот кон антиката и античкото минато бил далеку поразновиден и поинаку мотивиран, било поради разбирливи романтичарски настроенија и тенденции или поради класицистички маниризам. Тие го сметале Сократа и не само него, за свој далечен национален предок, а во врска со него грчката литературна традиција била особено богата. Познато е дека во 1862 год., на поетскиот конкурс во Атина, на една епско-лирска творба под наслов „Сократ и Аристофан“ ѝ се дало предност пред Прличевиот „Скендербеј“, и покрај тоа што по своите уметнички квалитети не можела да ја издржи конкуренцијата со спомнатото дело на Прличев.²⁶ Во случајот надвлададе колку вкусот кон класицистичкиот маниризам, толку и романтичарското настроение на моментот — неутралната „чисто елинска“ тематика на наградената творба. Не смее да се превиди ни возможната пристрасност на Комисијата.

Ако се осврнеме на другата драмска творба на Џинот под наслов „Дионисиј Тиран, Дамон и Финдијас раѓи ѝријашелсџџо“, би ги уочиле истите типолошки особености, кои се покажале карактеристични и во спроведеното погоре истражување: од една страна присуството на античката компонента, односно на класицистички црти во просветителството и романтизмот, кои кај нас течат речиси едновремено, што се потврдува и во случајот со Џинот; од друга страна заедничката тематика, која, откако своевременно ги инспирирала западноевропските просветители, станала вообичаена топка, некаде побргу, некаде со извесно задоцнување и во творештвото на балканските преродбеници.

²⁴ Според D. Kadach списанието „ПАНДОРА“, кое го „одразувало доста добро духовниот став на конзервативна Атина за времето од 1850—1862 г.“, било покренато во 1849 г. Едни од неговите оснивачи биле професорот А. Р. Рангавис, литературниот папа на Атинската школа, и романтичниот историчар Конст. Панагригопулос. Нивните имиња фигурираат и во Комисијата, која на поетскиот конкурс во Атина од 1860 г. му ја доделила на Гр. Прличев Првата награда за неговата поетска творба „СЕРДАРОТ“. Две третини од вкупно 1.100 претплатници на ова списание се наоѓале во европскиот дел на Турција, а 100 екземплари повремено биле бесплатно испраќани од страна на редакцијата до школите и општините во овој дел на Турција. (Dorothea Kadach, GRIGOR S. PRILICEV'S TEILNAHME AN DEM ATHENER DICHTERWETTBEWERB 1860 und 1862. *Zeitschrift für Balkanologie*, Jahrgang VI, Hf. 1, 1968, забел. 25 и 26 S. 50, забел. 39 S. 52 и S. 60.

²⁵ Таму под точка 4 се предвидени Продиковиот мит за Херкул раскажан од Ксенофонт (Mem. Sokr. II 1, 21—34) и моралните упатства на Сократ, многу погодни за младите во нивната борба против страстите. Овде се подразбираат скоро сите Сократови поуки, кои се наоѓаат кај Платон и посебно кај Ксенофонт. (Chr. P. Oikonomos, op. cit. S. 76—77).

²⁶ Dorothea Kadach, op. cit. S. 58—59.

Многу карактеристична во тој поглед е сеопшто обработуваната тема за пријателството, која била најчесто третирана од страна на античките филозофи што се занимале со практична етика. На пријателството Аристотел му ги посветил VIII и IX глави на својата „Никомахова етика“, која се појавила во 1822 година како 14-ти том на Кораисовата „Елинска библиотека“.²⁷ На истата тема бил составен Платоновит дијалог „Лисид“, Кикероновит Laelius sive de amicitia dialogus („Лаелиј или за пријателството“), како и некои од етичките списи на Плутарх.²⁸ Пријателството во грчката антика се сметало за една од основните добродетели, поради кое било сфаќано во многу поширока смисла одошто денес. Тоа ја сочинувало моралната подлога на секаков вид здружување со заедничка цел. Особено високо се ценело пријателството меѓу питагорејците, во чија средина се одгледувала пактична етика и животна мудрост.²⁹ Моралната солидарност што постоела во нивните редови е овековечена со анегдотата за прочуениот пријателски пар Дамон и Финтиј, кои дале прекрасен пример на целосно и цврсто пријателство, со кое си осигуриле трајна популарност низ векови.

Изгледа дека анегдотата за пријателството меѓу питагорејците Дамон и Финтиј била најнапред одбележена од Аристоксен, несудениот Аристотелов наследник, кој ја чул од устата на еден од актерите на оваа случка — сиракускиот тиранин Дионисиј II, за време на неговото прогонство во Коринт. Податоците кај Аристоксен подоцна ги искористил и неоплатоничарот Јамблих во својот спис Περὶ τοῦ Πυθαγορείου βίου („За Питагоровит живот“).

Бидејќи бил лично заинтересиран за проблемите на филозофијата и посебно на питагорејството, Дионисиј II го направил својот двор сврталиште на познати филозофи, меѓу кои се истакнувал Платон, со своите неколкукратни гостувања во Сиракуза. Еднаш, сакајќи да го испроба префаленото пријателство меѓу питагорејците, Дионисиј го обвинил Финтиј во обид за тираноубиство, кое, според некои, било фиктивно подметнато за случајот. Финтиј бил осуден на смрт, но, за да среди некои свои лични работи, побарал краткорочно одлагање на казната.

²⁷ Bötje Knös, op. cit. p. 595.

²⁸ Истражувајќи ги античките извори на Доситеј Обрадовиќ, во чие „СОБРАНИЈЕ“ темата за пријателството е засегната на неколку места, посебно во гл. XI и гл. XXII, М. В. Стојановиќ дава подолг список на автори, кои ја обработувале истата. Од античките тој ги споменува уште: Val. Maximus IV, 7 de amicitia; A. Gellii Noct. Att. I 3; Diod. X 4, 3; Jambl. V. Pyth. 234—237; Porphyg. V. Pyth. 60—61; Cic. De off. III 10, 45; Hugin. Fab. 297; Polyaei Strategemata; од поновите: Erasmi Coll., p. 424—437; Лесинг со неговата комедија *Damon oder die wahre Freundschaft* (Hamburg 1747), чиј превод „Дамон или истинито пријателство у искушенију љубави“ е даден во XXII глава на Доситеевото „Собрание“, Шилеровата балада *Die Burgschaft* (Гаранција). При тоа Стојановиќ дава првенство на изворите од римскиот период на хелинизмот т.е. на хелинистичките прозаички од времето на римското Царство — Плутарх, Јамблих, Полиан и др., а потоа на грчките и римските класици — Аристотел, Кикерон, Валериј Максим и др. (М. В. Стојановиќ, ДОСИТЕЈ И АНТИКА., стр. 161—163, 177 и АНТИЧКО НАСЛЕЂЕ У САБРАНИЈУ ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЌА, Ж. А. Х св. 1—2, Скопје 1960, стр. 305, 307, 317—318.

²⁹ М. Н. Ђурић, ИСТОРИЈА ХЕЛЕНСКЕ ЕТИКЕ, Београд 1961, стр. 440—442 и 120—131.

Како залог дека ќе се врати, тој го посочил својот пријател Дамон, кој без колебање го прифатил предлогот. Заради својата лекомислена доверба во чесноста на пријателот, Дамон бил сеопшто исмејуван и критикуван. Кога одредениот рок за извршување на казната истекнувал и сите веќе се плашеле за животот на Дамон, во последниот момент долетал Финтиј, за да го сочува својот другар од смрт. Трогнат од нивното верно пријателство, Дионисиј ги прегрнал, ги бакнал и ги замолил нив, да го примат и него како трет член на оваа цврста пријателска заедница. Така раскажувал Јамблих.³⁰

Една повторна паралела со Диситеј Обрадовиќ покажува дека тој неколку пати се осврнувал на оваа историја. Најнапред тој ја обработил како анегдота³¹ во гл. XI на своето „Собрание“, потоа нашол за потребно да ја преведе Лесинговата комедија „Damon oder die wahre Freundschaft“ (гл. XXII) и на крај го спомнал примерот на пријателскиот пар Дамон и Финтиј во својата „Етика“ (гл. IV, чл. 2).

Настојувајќи да сознае нешто повеќе од оскудниот наслов на соодветната драма на Цинот, Харалмпие Поленаковиќ дошол до податокот за еден другвозможен посреден извор. Во 1839 год. во Белград на страниците на „Голубица“ I, 91—109 се појавила драмата „ПИТИЈАС И ДАМОН“ ИЛИ ПРАВО ПРИЈАТЕЛСТВО. ДРАМА У ЈЕДНОМ ДЕЈСТВИЈУ — ИЗ БЕРКЕНА, во превод од Глиша Зубан. Освен тоа Румелискиот театар ја имал поставувано драмата „*Πιτιύϊας и Дамон*“ на својот репертоар.

Од можните непосредни извори на Цинот би го спомнале хеленистичкиот писател Полиин, чие дело *Strategemata* било објавено во вистоктом на втората Корайсова едиција од антички автори, т.н. „*Догато*“ (*Πάρρηγλα*) кон „Елинска библиотека“.³² Во V книга на ова Полииново дело Цинот, со својата призната способност за драматизација, можел да најде доволно материјал за една творба од типот на спомнатата еднотинка. Нема сомневање дека анегдотата за Дамон и Финтиј, чија висока морална вредност била општопризната, можела да најде место и во некоја грчка хрестоматија или антологија. Претпостав-

³⁰ Според Paulys Real — Encyclopadie der classischen Altertumswissenschaft Stuttgart 1901, S. 207.

³¹ Интересно е да се одбележи дека М. В. Стојановиќ, повикувајќи се на опширноста со која ова анегдота е обработена кај Доситеј, во својата прва верзија (*Античко наследство* . . . стр. 307) го посочил Јамблих како единствен Доситеев извор, додека во својата монографија (*Доситеј и антика* . . . стр. 163) се определил за Валериј Максим, давајќи осема кратко образложение за тоа. Список на Валериј Максим (I век н.е.) *Factorum et dictorum memorabilium libri IX*, каде се собрани на едно место расказите за добродетелите и пороците не само на Римјаните но и на другите народи, се ползувал со трајна популарност низ многу векови. Од него правеле изводи кои служеле за школска лектира. Како зборник за практичен морал, ова дело секако го привлекувало вниманието и на образованите претставници на Нова Европа, кои кроејќи го моралниот кодекс на западноевропското граѓанско општество, се огледувале освен на римски и на грчки антички автори. Тој нов класицизам во разните земји, според постојните услови добивал различна обоеност, кое ја усложнува работата околу акрибичното утврдување на користените извори.

³² Харалампие Поленаковиќ, *op. cit.* стр. 59.

³³ Böjje Knös, *op. cit.* p. 594.

ката дека Џинот имал на располагање и некаков грчки извор, оригинал, превод или преработка — се потврдува од правилната транскрипција на името Финдијас (Кај Доситеј — Пителија), кое во античките извори гласи Phintias (Φιντίας). Така го упоребува и Григор Прличев, кој во младите години знаел и пишувано само на грчки. Во една своја рана творба тој алудира на тоа прочуено пријателство и ги спомнува „Дамона и Финтиј, пријатели толку цврсти, “Δάμονα καὶ Φιντίαν, φίλους τὸσον ζωηρούς. . .”³⁴.

Какви алузии Џинот внесол во своите две драмски творби? Како ги толкувал античките обрасци кои претставувале традиционална топика за старите, а подоцна за новоевропските, одн. балканските просветители? Од краткиот компаративен осврт само донекаде се прошируваат сознанијата за овие негови изгубени дела. Станува јасно дека „*Финал Сократов*“, покрај морализаторската тенденција можел да алудира на Џиновата личност и на неговиот сопствен животен позив. Едночинката „*Дионисиј тиран, Дамон и Финдијас*. . .“ можела да крие и некакво сомболично значење. Треба да веруваме дека и овие, како и други негови творби го носеле печатот на своето време и дека Џинот применил творечки однос кон античките обрасци, Тој бирал меѓу нив она, што во дадениот момент му изгледало најпогодно за моралното издигање на народот и за борба против конзервативниот традиционализам и клерикализам, кои го кочеле општествениот развиток и спомагале за одржување на феудалните остатоци. На тој начин тој ги натфрлува тесните, локални рамки и држи чекор со првите редови на балканските просветители—хуманисти.

Elena ZOGRAFKA

ZU ZWEI DRAMENDICHTUNGEN MIT ANTIKER THEMATIK VON JORDAN HADŽI KONSTANTINOV-DŽINOT

(Zusammenfassung)

In „Zarigratski Vesnik“ Nr. 150 vom 5 December 1853 befindet sich ein Verzeichnis von abgefassten, übersetzen und zum Druck verfertigten Büchern von dem mazedonischen Aufklärer und Humanisten J. Hadži Konstantinov-Džinot. Hier, an erster und zweiter Stelle lesen wir die Titel: „*Der Bächer von Sokrates*“, Drama in drei Akten. . . und „*Dionysios Tyrannos, Damon und Phindias wegen der Freundschaft*“, Drama in einem Akt

Da das Schicksal dieser Werke bis heute unbekannt bleibt und sehr wenig über sie geschrieben ist, hat es sich der Autor in diesem Artikel zum Ziel gesetzt, die Erkenntnisse über die obenerwähnten verlorenen Dramen zu erweitern. So hat er eine komparative Unterzuchung weiterer Dimensionen unternommen. Auf Grund der Entwicklung des Rezeptionsprozesses der

⁴ Вера Антиќ, ЕДНА НЕОБЈАВЕНА ТВОРБА ОД ГРИГОР ПРЛИЧЕВ, Прилози на МАНУ IV, 1. Скопје 1973, стр. 80.

Antike auf dem mazedonischen Boden und auf dem der benachbarten Völker, hat er die mazedonische Aufklärungskultur in Verbindung zur serbischen und griechischen Aufklärung gestellt, so dass auch ihre Abhängigkeit von den grossen Ideenströmungen des neuen Europas gezeigt worden ist. Auf dieser Weise ist es ihm gelungen, die Umstände, unter denen die Werke entstanden, ihre indirekten und direkten Quellen und ihre typologischen Eigenschaften festzustellen. Es zeichnete sich ab, dass die beiden in den Dramen des Džinot bearbeiteten Themen, schon viel früher den westeuropäischen Neuhumanisten und Neuklassizisten beliebt waren. Sie hatten ihre *loci communes* (Topica), zu denen gewöhnlich ihre Kunstgeschmäcker tendierten. Sie suchten ihre ethischen und politischen Ideale in der weitentfernten Vergangenheit des antiken Hellas und Roms. Die Ereignisse aus dem Leben des Sokrates, so wie das Ereignis mit dem berühmten Freundespaar Damon und Phintias waren sehr dazu geeignet.

In gleicher Weise wird auch bei Džinot der Anteil der antiken Komponente, d.h. der klassizistischen Züge in seiner schöpferischen Aufklärungstätigkeit bemerkt.

Es wird festgestellt, dass Džinot für seine Dramen direkte und indirekte Quellen benutzte. Die letzteren konnte er bei den Serben finden, da er während seines langen Lebens rege Beziehungen zu ihnen aufrechterhielt. Ein halbes Jahrhundert früher hat Dositej Obradovič sich überwiegend der Platonischen *Ἀπολογία Σωκράτους* anlehnend, die Biographie des Sokrates abgefasst und in sein umfangreiches Werk „*Sobranije*“ gesetzt. Auch W. Radischitsch, ein Zeitgenosse von Džinot, hat Ksenophontische „*Memorabilia Socratis*“ übersetzt.

Was das zweite Stück anbelangt, hat sich Dositej einige Male der Anekdote von Damon und Phintias zugewandt. Erstens in cap. XI in seinem „*Sobranije*“, danach als Übersetzer von Lessing's Komödie „*Damon*, oder die wahre Freundschaft (cap. XXII), drittens in seiner Ethik (cap. IV).

Viel schwieriger steht die Frage mit den griechischen Quellen von Džinot, der als ein guter Kenner der griechischen Sprache, Literatur, Philosophie u.a. galt. Hier könnte man mit grösserer Verschiedenheit von Quellen rechnen: mit originalen antiken Texten, welche in der Edition „*Hellenische Bibliothek*“ des griechischen Aufklärers und Humanisten Adamantios Korais publiziert waren und mit neugriechischen Bearbeitungen, Übersetzungen und. dgl. der Werke der alten Griechen.

Aus dieser kurzgefassten komparativen Übersicht konnten wir bis auf eine gewisse Grenze die Erkenntnisse über die zwei verlorenen Dramen mit antiker Thematik von Jordan Hadži Konstantinov-Džinot erweitern. Man könnte noch sagen, das „*Der Bächer von Sokrates*“ ausser der moralistischen Tendenz eine Allusion auf die Autorspersönlichkeit enthielt.

Man muss annehmen, dass auch diese Werke von Džinot den Stempel ihrer Zeit trugen und eine schöpferische Stellung zu den antiken Mustern bewahrten. Nur auf diese Weise könnten sie dem moralischen Erheben des Volkes dienen und den Kampf gegen den konservativen Traditionalismus und Klerikalismus fördern.